

PRIKAZ KNJIGE

Život u limbu, knjiga ožiljaka

IGOR ČOKO, SLAVEN RAŠKOVIĆ

Forum ŽivilerFriedenstienst, Beograd, 2020., 121 stranica,
66 fotografija

Život u limbu, knjiga ožiljaka neobična je knjiga. Žanrovski je križanac koji bi se mogao podvesti pod tekstualnu, esejističku fotomonografiju. Autor gotovo svih tekstova je Slaven Rašković, autor fotografija je Igor Čoko. Knjiga je nevelika, tek 121 stranica. Potaknuta je i osobnim iskustvima autorâ, ali i iskustvima drugih Kninjana, u većoj mjeri srpske nacionalnosti, potaknuta je ljudima koji žive u limbu. Knjiga je objavljena lani, a koncem prošle godine proglašena je jednom od dvije knjige desetljeća u izboru Centra za mir, nenasilje i ljudska prava iz Osijeka i dobitnica je nagrade “Krunoslav Sukić” (uz nju, nagrađena je i knjiga Dejana Jovića *Rat i mit*).

Knjiga je posvećena ljudima koji žive u limbu, a to je “prostor koji nije ni tamo ni ovamo. Nešto između prostor, za koji ne znamo kako u njemu teče vrijeme”. Konkretnije, posvećena je ljudima koji su do izbivanja rata 1991. godine živjeli u Kninu, a danas žive tko zna gdje. Riječ je o ljudima koji su iskorišteni iz Knina, u novoj sredini nisu ukorijenjeni, a povratak u zavičaj rijetko kada se desi. U tome su te prognaničke sudbine slične sudbinama gastarbajtera o kojima je Nenad Popović, i na temelju vlastitog iskustva, pisao u *Svijetu u sjeni*, pri čemu je jasno da prognaničke i gastarbajterske sudbine nisu jednako teške. Knjiga opisuje i problematizira iskustva “ljudi koji se odsele iz mjesta u kojem su ukorijenjeni, na određeno ili neodređeno vrijeme, znaju da kažu: Nisam ni ovdje ni tamo, kao da sam u nekom limbu”. A taj limb je stanje “u kojem se dožive veliki stresovi, nesreća koja svojom silinom prekine izvjesnost dotadašnje životne niti, a nigdje ne ostavi putokaza gdje bi se nastavak niti mogao dohvatiti i ponovo zaplesti mrežu života, daleko od limba”. Knjiga se ne bavi brojkama, nego ljudima koji nekada jesu živjeli u Kninu, a danas više ne žive u Kninu. Riječ je o sudbinama. Ona je, kako pišu autori, pokušaj analize i popisivanja stvari koje su se zaista dogodile, od 1990. do 1995. godine, to je “knjiga ožiljaka koja grebe po ranama”, a njen je cilj suočavanje s prošlošću, događajima koji su zauvijek promijenili sudbinu i život grada u kojem je počeo

i završio rat u Hrvatskoj. Definirana je kao studija slučaja. Knjiga je podijeljena u kratka poglavlja koja više odgovaraju esejima, a manje studijama slučaja, bez obzira na citiranje sudionika događaja, mahom onih koje se uobičajeno svrstava u “obične ljude”. Poglavlje “Odlasci, dolasci, povratci” bavi se fenomenom izmjene stanovništva na području Knina u razdoblju od sredine 19. pa do kraja 20. stoljeća. U vremenu od 1857. do 1991. stanovništvo Knina je raslo, što je posljedica i ukupnog povećanja broja stanovnika i migracija selo — grad, ali i promjena u metodologijama popisa, pa i određenja Knina kao administrativne teritorijalne jedinice. Bez obzira na sve to, razlike u tom razdoblju su drastične. Goleme promjene dogodile su se devedesetih godina. Općina Knin je od 42.954 stanovnika (37.888 Srba) koliko je imala 1991. godine, spala (istina, teritorijalno nešto manja) na 15.190 stanovnika (3.164 Srba) koliko je imala 2001. godine. Šteta je što nemamo podatak iz sredine devedesetih godina, prije Vojno-redarstvene operacije Oluja pa ne znamo precizan broj stanovnika, a niti precizan broj stanovnika hrvatske nacionalnosti u to doba. Demografske promjene bile su drastične i dramatične, ne samo u gradu Kninu, nego na području cijele nekadašnje općine. Polača je ostala bez 90 posto stanovnika, Plavno bez 85 posto.

Poglavlje naslovljeno “Početak?” nema slučajno upitnik u naslovu. Kada je počeo rat? Kada je počeo sukob? Koji događaj je početna, ishodišna točka? Naizgled pitanje na koje je lako odgovoriti, ali o tome kada je počeo rat vodile su se velike rasprave u domaćoj javnosti, a prije 12 godina to je bilo i jedno od novinarskih “trik pitanja” tadašnjim predsjedničkim kandidatima. No, autor(i) otvaraju to pitanje ne samo iz vizure događaja i onoga što uobičajeno nazivamo službenom poviješću nego i iz vizure pojedinca. Postavi li se pitanje “kada je sve počelo?” odgovora je mnoštvo što, uz ostalo, pokazuje koliko je “istina” kompleksan i kompliciran pojam i ovisi o kutu gledanja i oku promatrača. Dakle, kada je sve počelo? Je li sve počelo prvim srušenim balvanom (u kolovozu 1990. godine) ili krvavim Uskrsom (u ožujku 1991. godine)? Je li sve počelo puštanjem četničkih pjesama na Radio Kninu ili stišavanjem radija zato što se sluša Radio Split. Ukratko, “je li počelo službenim događajem ili osobnom neugodnošću (možda prestankom čitanja omiljenih novina na poslu?), kada se počelo pričati tko je Srbin, a tko Hrvat, a tko je prestao dolaziti u kuću”. Možda je i u Kninu sve počelo nogometnom utakmicom. Jedan od narativa koji se pokušava nametnuti tvrdi da je sve počelo, dapače da je rat počeo, nedovršenom nogometnom utakmicom “Dinama” i “Crvene zvezde”,

u Zagrebu 13. svibnja 1990. U Kninu je, za neke, možda sve počelo 27. travnja 1991. godine kada su u Splitu igrali "Hajduk" i "Dinamo" i kada je prvi puta istaknut transparent "Torcida – Knin" a te navijače "Hajduka" su po povratku u Knin dočekali *delije*, navijači "Crvene zvezde", tražili ih po gradu i tukli. Početak, odnosno "Početak?" posebno apostrofira težak položaj Hrvata u Kninu ranih devedesetih godina. Za njih je pitanje bilo: otići iz svoga grada ili ostati i "živjeti maksimalno ispod radara". Ostalo ih je dosta, a najviše je Hrvata otišlo iz Knina 1993. godine, nakon akcije "Maslenica", tvrde autori i zaključuju da je sudbina kninskih Hrvata jedna od najslabije istraženih tema rata.

Sljedeće je poglavlje naslovljeno "Dehumanizacija drugoga" i posvećeno je Kninu kao mjestu zatočenja, mučenja i stradanja zarobljenih Hrvata, vojnika i civila. Kninska tvrđava, povijesno i simbolički najvažnija građevina u Kninu, zadobila je novu svrhu ranih devedesetih godina prošloga stoljeća. Spomenik kulture postao je nepristupačan javnosti, mjesto mučenja i dehumanizacije zatvorenika, a sve to je posljedica djelovanja sistema. No, autor ne propituje samo sistem nego i ljude. Za njega je pravo pitanje ono o stvaranju društvene situacije u kojoj većina stanovnika "prihvaća sa odobravanjem ili ravnodušnošću nasilje koje se vrši nad određenim narodom ili skupinom ljudi, te time indirektno sudjeluju u tom nasilju?" Logori formirani za dojučerašnje susjede posljedica su nacionalizama i njihovih radikalnih politika. Za svaki od "tih pojedinačnih nacionalizama" najveća je opasnost upravo bliskost i sličnost među narodima i zajednicama na ovom prostoru, koja je tolika da se distanca među njima morala umjetno stvarati uz ulaganje ogromne energije u dokazivanje da su oni drugi uistinu drugi". To je izazovna, ali samo naizgled samorazumljiva teza. Moguća je i potpuno obrnuta teza – da je tako nešto bilo dijelom moguće upravo zbog (prethodne) bliskosti i male distance, uključujući i emocionalnu.

Poglavlje "Put u jednom smjeru" posvećeno je Oluji. Autori se ne bave vojnom analizom događaja, a u kratkom tekstu, s obzirom na temu, ne preskaču ništa bitno. Od toga da stanovnici napuštaju Knin (i ne samo Knin), do toga da su vlasti Republike Srpske Krajine u srpnju 1995. organizirale vježbe evakuacije, a 4. kolovoza izdale naredbu o evakuaciji neborbenog stanovništva iz niza općina. Spominje se i Tuđmanov proglas, poziv Srbima da ostanu, koji se koristi kao protuargument tvrdnji da je hrvatski državni vrh htio da Srbi napuste Hrvatsku, ali se spominje i to da je taj proglas malo ljudi u RSK čulo. Spominje se i "druga strana Oluje", odnosno mogućnost onim Hrvatima koji su protjerani u razdoblju 1991. do 1993. da se vrate u Knin, ali Oluja je na koncu doista

za mnoge bila put bez povratka. Kako za civile srpske nacionalnosti ubijene za vrijeme ili u tjednima, pa i mjesecima nakon Oluje, tako i za kninske Srbe generalno, jer to je za njih "početak mučnog perioda koji traje i danas".

"Cvijet u kršu" bavi se simboličkim, spomeničkim obilježavanjem pobjede u ratu. U Kninu je 2011. otkriven spomenik pobjedi, simbolika pobjede 5. kolovoza 1995. godine time je materijalizirana, a spomenik je i stiliziran u pobjedničkoj maniri. Međutim, dvije zajednice – hrvatska i srpska – različito doživljavaju spomenik. Za Hrvate je to spomenik pobjedi i kraju rata (ili barem ratovanja, računamo li i razdoblje mirne reintegracije koje je završilo početkom 1998.), ali iskustvo Oluje za većinu Srba je bitno drugačije, pa samim time i spomenik drugačije doživljavaju. To po sebi ne čudi, "ali važno (je) promisliti kako memorijalizaciju rata u Kninu nadograditi i upotpuniti elementima koji reprezentiraju drugačija individualna i kolektivna iskustva". Međutim, spomenici pobjedi i slobodi mogu imati svoj rok trajanja. Rašković na to upozorava podsjećajući na drugi spomenik u Kninu, spomenik oslobođiocima Knina, podignut u čast bitke iz 1944. godine kojom su partizani oslobodili Knin. Taj je spomenik petnaestak godina prije podizanja spomenika Oluji miniran i uništen. To otvara pitanje memorijalizacije partizanskog pokreta i NOB-a, uništavanja spomenika partizanima i NOB-u (što je mnogo šira tema), brisanja pamćenja na partizansku ostavštinu i antifašističku dionicu iz hrvatske povijesti, činjenice da je ta dionica bila zasnovana na bratstvu i jedinstvu Hrvata i Srba, a na koncu i činjenice da su većina poginulih partizana bili Hrvati.

Kronologijski hod kroz kninski limb nastavljen je poglavljem "Ratovi trauma". Područje Knina, područje na kojem su prije rata većinom živjeli Srbi, a nakon rata naseljeno je Hrvatima. Naseljeni su Hrvati iz Hrtkovaca, protjerani 1992. godine, dakle ljudi čija je prognanička putešestvija i sudbina usporediva sa sudbinom donedavnih stanovnika Srba, te i jedni i drugi pripadaju onome što autori definiraju kao limb. Ta putešestvija i sudbina opisana je u završnom poglavlju "Nostalgija ili odgovornost". Knin je za mnoge Kninjane postao nostalgični *online* fenomen. On za mnoge živi u virtualnom svijetu, starim fotografijama, anegdotama, sjećanjima, za njih je Knin postao zamišljeni grad. Rašković nostalgiju primarno definira kao pojavu koja se odnosi na sadašnjost, ne na prošlost, nostalgične priče puno više govore o sadašnjosti nego o prošlosti. "Nostalgično bježimo u vrijeme u kojem je postojala perspektiva i nada da stvari mogu biti bolje, a taj bijeg nije pokušaj povratka u prošlost, nego pokušaj da nam se vrati budućnost", piše Rašković.

Pretposljednje poglavlje "Uživaj opštu nemoć" jedino je koje je napisao Čoko. U njemu se uvelike posvetio grafitima na fasadama zgrada u Kninu i tvrdnji da pobjednik i grafitima piše povijest, interpretira ju, tumači kome što pripada, a za koga (više) nema mjesta. Čoki se potkrala i ne baš tako sitna faktografska pogreška. Piše da je zadarska kristalna noć (2. svibnja 1991. godine) reakcija za pogibiju Josipa Jovića na Plitvičkim jezerima na Uskrs 1991. godine. Nije, povod za zadarsku kristalnu noć bila je pogibija policajca Franka Lisice tog svibanjskog dana.

"Život u limbu" nije znanstvena knjiga, nije tako ni zamišljena. Kolikogod su autori pokušavali to izbjeći ona je i njihovo vlastito "sentimentalno putovanje" puno ožiljaka. Kolikogod isticali svoju objektivnost i uvažavali različite perspektive, taj osobni pečat ipak obilježava knjigu. Ne treba od toga bježati, ne treba bježati od osobnog, ni skrivati se od njega. Jasno je da se time otežava i eventualna negativna kritika knjige. A knjiga jest vrijedna, jest neobična i neuobičajena, ali šteta je što nedostaju pojedini dijelovi limba. Primjerice, život u Kninu uvelike nedostaje, a posebno nedostaje život u drugom dijelu limba, onome u kojem su Kninjani danas, bilo da je riječ o kninskim Srbima koji danas žive u Srbiji, Bosni i Hercegovini ili nekoj trećoj zemlji, nedostaje i dio o tome kako su doputovali do novog dijela limba; bilo da je riječ o Hrvatima koji danas žive u Kninu i kojima je Knin drugi dio limba, onaj u koji možda nisu ukorijenjeni.

Tihomir Ponoš
Arhiv Srba u Hrvatskoj